

SÖNALÕPULISE ÜLIPIKA KONSONANDI MÄRKIMISE KUJUNEMISEST EESTI KIRJAKEELES

Dots., filoloogiateaduste doktor A. Kask

Eesti keele kateeder

Tänapäeva eesti kirjakeeles kirjutatakse esimese silbi lühikesele vokaalile järgnev sõnalõpuline ülipikk konsonant reeglipäraselt kahe tähega, näit. *sepp, kott, pakk, õnn, tamm, lill, narr, kass, šahh, šeff, dušš*, samuti *kätt* (osastav sõnast *käsi*), *mett, vett* jt. Sellest üldreeglist erinevalt „kirjutatakse ülipikk konsonant ühe tähega 1) m õ n e d e s ü h e s i l b i l i s t e s sõnades, peamiselt abi- ja ase-sõnades, mis tavaliselt esinevad lauserõhutus asendis: *mul, sul, tal, mus, sus, tas, ses, kel, sel, tol, mil, kes, kas, kus, mis, jah, noh, säh, on, las* (lase), *et*.”¹

Tekib küsimus, kust on pärit ja kuidas kujunes meie kirjakeeles selline märkimisviis. Et seda küsimust selgitada, olgu alamal linnulennult jälgitud sõnalõpulise ülipika konsonandi märkimist eesti kirjakeele arenemise eri perioodidel.

Eesti kirjakeele kõige varasemal perioodil XVI ja XVII sajandil puudus eesti ortograafias veel vajalik ühtlus. Seetõttu ei olnud ka sõnalõpulise konsonandi märkimine kuigi ühtlane. Wanradt-Koelli katekismuses näiteks märgitakse *sel*, kuid *küll*, paralleelselt antakse *et* ja *eth*. Ka Mülleri jutlustes puudub ühtlus, nii märgitakse näiteks kahekordse tähega konsonant sõnades nagu *Linn, Kell, all, küll*, isegi *ayall* e. *ayal*, kuid selle kõrval kirjutatakse ka *Kullasep, sel, on* või tolleaegse ortograafia kohaselt *Kuck, kuß, kudd*.

Tunduvalt järjekindlam on H. Stahl, kes eelistab vastava konsonandi märkimist ühe tähega, näit. *Kel* (*Kellast*), *Tal, Ön, hal, Kot, pat, Trep, Sup*, samuti *kül, kas, kus*, kuid siiski ka *Mock, Pack, eth* jt.

Hoopis vastupidisel seisukohal asub aga H. Göseken, kes eelistab sõnalõpulise ülipika konsonandi märkimist kahe tähega, näit. *kell, öhkull, tamm, lipp, sepp, patt, pott, küll, wett*, kuid kes siiski kirjutab sõnu nagu *kas, kes, kus, sel* [*kombel*], *mil* ühekordse tähega.

¹ G. Laugaste ja M. Teder, Eesti keele grammatika VIII klassile, Tallinn 1955.

Kui Gösekenil puuduksid sellised võõrapäraselt märgitud näited nagu *kuck, pack, eth*, oleks Gösekeni poolt kasutatud märkimisviis selles küsimuses väga lähedane meie tänapäevasele ortograafiale.

Tunduvalt ühtlasemaks kui eelmistel sajanditel kujuneb eesti ortograafia XVIII sajandil. Nüüd tuleb tarvitusele nn. vana kirjaviis, mille rajajateks olid Forselius ja Hornung. Vana kirjaviisi kohaselt märgiti sõnalõpuline konsonant alati ja järjekindlalt ühe tähega. Nii näiteks kirjutab Hornung oma grammatikas 1693 ühekordse sõnalõpulise konsonandiga mitte ainult käändsõnade nimetava vormid, nagu *Hal* (om. *Halla*), *Am, Tam, Pil, Pen, Kas* (om. *Kassi*), *Sep, Pap, Mat, Püt, Wak, Tek*, vaid ka osastava vormid *Wet* (nim. *Wessi*), *Met, Kät*, samuti kõik ase- ja abisõnad nagu *kes, mis, kel, mil aal, kus, kül, al* jne.

Seda märkimisviisi kasutavad kõik XVIII sajandi autorid, näit. Thor Helle ja Hupel oma töödes, samuti ka XIX sajandi esimese poole keelemehed, näit. Rosenplänter ja Masing. Ka Faehlmann kirjutab järjekindlalt vana ortograafia reeglite kohaselt: *al, el, tal, kul; äm, tam; sõn, kon; nar, jor; kas, tus; ak, tak, luk; tap, täp; rüt*² jne. Nii püsis see märkimisviis eesti kirjakeeles seni, kuni tarvitati vana kirjaviisi, s. o. kuni eesti rahvusliku kirjakeele kujunemiseni möödunud sajandi teisel poolel.

Et vana kirjaviis toetus saksa ortograafia printsiipidele ega arvestanud eesti keele häälikute välteid, siis oli arusaadav, et sellise märkimisviisi kohaselt võidi kolmanda välte häälikut märkida ühe tähega (*lep, kel*) ja esimese välte häälikut vastupidiselt kahe tähega (*kallade, lubba*). Möödunud sajandi kolmandal veerandil tarvitusele tulnud uus ortograafia toetus aga enam foneetilisele printsiibile ja sellepärast oleks oodanud uue kirjaviisi rakendamisel sõnalõpulise ülipika konsonandi märkimist kahe tähega. Tegelikult aga seda ei esinenud ja alles sajandi lõpul pääses lõplikult uus kirjaviis selle praegusel kujul kehtivusele.

E. Ahrens, kes uut kirjaviisi esmakordselt rakendas oma keeleepetuse „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes” (1843) esimese trüki lõpul leiduvas etümoloogilises sõnastikus, märgib siin sõnalõpulist ülipikka konsonanti vana kirjaviisi päraselt, s. o. ühekordse konsonandiga, näiteks sõnades *kap, kel, kep, kol, lot, pap, rok, rop, trum* jt. Samuti märgib ta ka oma grammatika teises trükis (1853), näit. *hal, tal, vil, lin, tam, nöm* (lk. 40), *kul, nar, vak, nok, suk* (lk. 41), *sep, lip, kot, jut* (lk. 42), osastavas *kät, et* (sõnast *esi*), *vet, süt*, jne. (lk. 53), asesõnades *ses, sel, kes, kel, mis, mil* (lk. 83) jne. Ahrensi grammatikas antud eeskujuga ongi seletatav, et see vanast kirjaviisist pärinev joon püsis eesti kirjakeeles tunduvalt kauemini kui vana kirjaviis.

F. J. Wiedemann, arvustades Ahrensi grammatikat, ei ole rahul Ahrensi märkimisviisiga. Ta leiab, et Ahrens oleks pidanud samuti

² Vrd. F. R. F ä h l m a n n, Ueber die Flexion des Wortstammes in der estnischen Sprache, Verh. GEG 1—2, lk. 18.

kui pikki vokaale ka pikki konsonante alati märkima kahe tähega. Nii ei pea Wiedemann õigeks, et ühesilbiliste sõnade lõpult on ära jäetud teine konsonandimärk, mis lastakse esineda alles siis, kui sõna on pikem, näit. *talla*, *nõmme* sõnadest *tal* 'tald', *nõm*. Samuti ei nõustu Wiedemann sellega, et Ahrens vormide *lepa*, *vaka*, *patu* puhul kõneleb elisioonist, kuid nimetava esitab kujul *lep*, *vak*, *pat*. Silma paistab Wiedemannile ka see, et Ahrens esitab partitiivi kujul *kät*, *vet*, partitiivist *e* lisandamise teel saadud illatiivivorme *käte*, *vete* peab aga elisioonilisteks. Wiedemanni arvates oleks õigem olnud kõikidel neil juhtudel märkida sõna lõpul olevat konsonanti kahe tähega.³

Et Ahrens sõna lõpul olevat konsonanti juhtudel nagu *vil*, *lep*, *kät* kahe tähega ei märgi, on ilmselt tingitud sellest, et talle eeskujuks olev soome ortograafia selleks otseselt tuge ei pakkunud, sest lõpukao puudumise tõttu olid seda laadi sõnad (*villa*, *leppä*, *kättä*) soome keeles kahe silbilised.

Kreutzwald märkis konsonandi sel puhul samuti ühe tähega (näit. *õn*, *tük*, *al*, *kät*), sest see ei tekitanud sõnade väärsti mõistmist ja oli lühem, pealegi võimaldas vältida kahe konsonandi kõrvuti kirjutamist, mis oli Kreutzwaldi arvates üheks vana kirjaviisi vastikumaks jooneks. Ometi kahtles ka Kreutzwald selles märkimisviisis, nagu seda näeme kirjast Sjögrenile 2. III 1853, kus ta küsib, kas kirjutada *trepp* või *trep*.

Ka J. Hurt „Lühikeses õpetuses õigest kirjutamisest parandatud viisi” (1864) käib Ahrensi ja Kreutzwaldi jälgedes ning kirjutab *kop*, *kas*, *sep*, *rop* jne. (lk. 6). Et Hurda brošüür oli määravaks juhtnööriks uue kirjaviisi tarvitamisel, siis püsis see sõnalõpuliste konsonantide märkimisviis ka selleaegses kirjakeeles.

Järjekindlalt kirjutab aga kahe tähega sõnalõpu ülipikka konsonanti akad. F. J. Wiedemann oma uurimuses „Versuch über den Werroehstnischen Dialekt” 1864, näit. *lõpp*, *patt*, *lukk*, *kas's* (lk. 10), *kätt* (lk. 25) jm. Ka oma suure eesti-saksa sõnaraamatus 1869 märgib ta nimetava lõpul kaks konsonanti, näit. *kul'l*, *kepp*, *las's*, *mul't*, kuid osastava lõpul ühe konsonandi, näit. *kät* (*lõma*), *vet* (*vēretama*). Ebakindel on tal sõnaraamatus ka asesõnade märkimine (näit. *kes*, *mis*, *mil*, kuid *kell* 'kellel', *sell* 'sellel'). Oma grammatikas 1875 kirjutab ta noomenite lõpul kaks konsonanti juhtudel nagu *käpp*, *lepp*, *sepp*, *pikk*, *lill*, *pil'l* (lk. 355), *kätt* (osast., lk. 378) jne., kuid asesõnade lõpul ei ole ta märkimisviis ka grammatikas päris ühtlane (näit. *kes*, *mis*, *sel*, kuid *kell*, *mill*). Et Wiedemann oma kirjaviisi pidas teaduslikuks transkriptsiooniks ega soovitanud seda rahvaraamatuile, siis ei avaldanud see ka kirjakeele ortograafiales otsest mõju. Ometi tuleb käesolevas märkida Wiedemanni kui esi-

³ F. Wiedemann, Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen Grammatik. Bulletin de la Classe Historico-Philologique de L'Académie, XIII, 1856, vg. 47, 48.

mest keeleteadlast, kes eesti ortograafia süsteemi pärast peab õigeks sõnalõpulist ülipikka konsonanti kirjutada kahe tähega.

Samal seisukohal kui Wiedemann on ka soomlane J. Krohn, kes oma eesti keele grammatikas „Viron kielioppi Suomalaisille” (1872) juhib tähelepanu sellele, et pika konsonandi märkimine sõna lõpul ühe tähega on vanast kirjaviisist pärinev joon.⁴

Kuigi kirjaviisi käsitlevates kirjutistes otseselt ei selgitatud sõnalõpulise konsonandi märkimist, hakkasid üksikud autorid juba 70-ndate aastate algupoolel kirjutama neid konsonante kahe tähega. Nii on näiteks C. R. Jakobsoni „C. R. Linnutaja lauludes” (1870) sõnalõpulisel ülipikkadel konsonandid märgitud veel ühe tähega (*lil, nut, raudkep; kül, mul*), kuid „Kooli Lugemise raamatu” II osas (1875) juba kahe tähega (*linn, sepp, hall; küll, all; ka sell’ [aeal]*, kuid *kas, tal* ‘temal’). Sedasama võib märgata ka M. Veske ja K. A. Hermanniga selleaegseid kirjutisi jälgides. Teataval määral kajastub see ka Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatutes. Kui näiteks 1873. a. aastaraamatus on veel võrdlemisi vähe näiteid kahe konsonandi tarvitamisest (näit. *jutt, küll*), siis 1874. a. aastaraamatus esineb sellist tarvitusviisi juba palju rohkem. Ometi ei saa väita, et järgnevatelgi aastatel ülipika konsonandi märkimine kahe tähega sõna lõpul täiel määral valitsema pääseks.

Teoreetiliselt puudutab neil aastail seda küsimust Põide pastor N. Nolcken, kes oma „Aabitsaraamatus” ja „Aabitsaraamatu sissejuhatuses” (1873) taotleb samuti kui M. Veske foneetilise kirjaviisi rakendust, mitte ainult lühikeste ja pikkade häälikute, vaid ka pikkade ja ülipikkade (venitatud) häälikute eristamist. Ta ütleb, et ta oma „Aabitsaraamatus” „vasstusõdimist karrtes” ei ole kõiki sõnu nii kirjutanud, nagu need tema arvates tuleks kirjutada, kuid õpetajaile määratud „Aabitsaraamatu sissejuhatuses” on ta seda teinud. Ja nii kirjutabki ta oma „Aabitsaraamatus” veel selleaegse traditsioonilise kirjaviisi kohaselt *luk, sam*, „Aabitsaraamatu sissejuhatuses” aga *lukk, samm*, mida ta peab õigemaks, sest „iga k a h e tähega ülespanndud umbheli tuleb r a s s k e s t e, iga ühe tähega — k e r r g e s t e l u g e d a”.⁵

Et mitte ainult selles, vaid ka terves reas teistes õigekirjutuse küsimustes 1870-ndates aastates veel täielikku selgust ja ühtlust ei olnud, siis tekkis keeletarvitajate hulgas õigustatud nurin. Kõrdekorralt hakati ikka tungivamalt nõudma, et keelemehed ortograafia küsimustes kokku lepiksid ja ühised normid välja töötaksid. See rahulolematuse avaldus 1875. a. novembris Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul, kus otsustati ortograafia küsimuste lahendamiseks ülemaoline kongress kokku kutsuda ja valiti korraldav komitee, mille koosseisu kuulusid J. Hurt, M. Veske ja C. R. Jakobson. See rahulolematuse õigekirjutuse ebakindluse suhtes avaldus aga ka ajakirjanduses. Nii ilmub 1876. a. „Eesti Postimehes” -rr-i (J. Kurriku)

⁴ Vrd. J. Krohn, Viron kielioppi Suomalaisille, Helsinki 1872, lk. 48.

⁵ N. Nolcken, Aabitsaraamatu sissejuhatus, Kuressaare 1873, lk. 9, 10.

sulest kirjutis „Eesti kirjaviisid”, kus täie õigusega kõige muu kõrval juhitakse tähelepanu ka sellele, et uue kirjaviisi tarvitamisel on hakanud kõikuvusi esinema ka sõnade nagu *tük — tükk, kät — kätt, kül — küll, kap — kapp, vet — vett, kan — kann, töt — tött, pois — poiss, jut — jutt, al — all, mil — mill, sel — sell, mul — mull* jne. tarvitamises. Et kõiki ortograafia küsimusi lahendada, soovitab Kurrik fikseerida kõigepealt printsiibid, millest lähtudes keelt normeerida. Konkreetseid lahendusettepanekuid Kurrik aga selles kirjutises veel ei esita.⁶

Eesti Kirjameeste Seltsi poolt valitud komitee tuli kirjaviisiküsimuste lahendamiseks kokku alles 1877. a. märtsis. Siin võeti küsimuste lahendamisel aluseks M. Veske käsikirjas olev raamat „Eesti keele healte õpetus” ja tehti rida otsuseid, kusjuures sõnalõpulise konsonandi märkimise kohta siiski seisukohta ei võetud. „Eesti kirjutusviisi parandamise komitee protokoll” lisas tõstab Veske aga ka selle küsimuse üles, öeldes: „Kas pean *vak, kot, lep* kirjutama, või *vakk, kott, lepp*? Mis on siin Nominativi muude, teine või kolmas nende healte järk? Muidugi kolmas. Selle pärast kirjutata *vakk, kott, lipp*, nagu see [p. o. *sa*] ju õigeste kõige kõvemas järgus *kink, pant, temp* kirjutad.”⁷ Kuigi see ei olnud ametlik otsus, oli see ometi EKmS-i juhtiva tegelase ja autoriteetse keelemehe seisukoht, mida arvestati nii Kirjameeste Seltsi ringides kui ka väljaspool. Sama seisukoha esitas M. Veske ka oma raamatus „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis” 1879, kus ta samuti rõhutab, et „nominatiivi muude on kolmandamas järgus ja peab kirjutatama „*vakk*”, „*lott*”, „*sepp*””.⁸ Seega lähtub M. Veske küsimuse lahendamisel mitte niivõrd ortograafilisest süsteemist, nagu tegi seda akad. Wiedemann, vaid eelkõige just vastava sõnalõpulise konsonandi kvantiteedist, vältusest. Seejuures rõhutab M. Veske ühtlasi nende vormide kujunemist, näidates, et „vanast oli see muude „*vakka*”, „*lotti*”, „*seppa*”, nagu praegu veel Viru rannas ja Soome keeles”.⁹ Sedasama foneetilist printsiipi rakendab ta ka *käsi*-tüüpi sõnade ainsuse osastava õigekirjutuse fikseerimisel, märkides: „Üksikuse infinitivi ja illativi t-heal on kolmandamas järgus, „*kätt*”, „*kätte*”, „*vett*”, „*vette*”.”¹⁰ Asesõnade ja nende käänete ning abisõnade ortograafiat Veske oma „Eesti keele healte õpetuses” lähemalt ei käsitlenud, kuid nagu Veske enese keeletarvitusest järeldada võib, on ta ka vormides nagu *mull, sell, küll* pidanud lõpul olevat konsonanti kolmandavärteliseks, kuna sõnades nagu *mis, kas, kus* on ta nähtavasti pidanud sõnalõpulist konsonanti lühikeseks, sest muidu oleks ta ka need sõnad kirjutanud kahe konsonandiga lõpul.

70-ndate aastate lõpul ja 80-ndates aastates tuleb küll sõnalõpu-

⁶ Vrd. „Eesti Postimees” 1876, nr. 33, lk. 197.

⁷ EKmS-i aastaraamat 1877, lk. 42.

⁸ M. Veske, Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis, Tartu 1879, lk. 23; vrd. ka lk. 48.

⁹ Sealsamas, lk. 23.

¹⁰ Sealsamas, lk. 66.

lise ülipika konsonandi märkimine kahe tähega üldisemalt tarvitusele, kuid täielik ühtlus siiski puudub. Küsimust puudutab lähemalt oma raamatus „Kirjutamise õpetus” (1882) J. Kurrik, kes annab õpetajaile siin peale muu ka näpunäiteid selle kohta, mis-suguseid keelelisi norme tuleks eelistada. Nii esitab ta siin reegli, et ühesilbiliste lühikese täishäälikuga sõnade „lõpeotsas (ainsuse esimeses muutes) ikka k a k s umbhealelist peab olema”, s. o. et sõnad nagu *sepp, käpp, tupp, tükk, mütt, tikk, kopp, jutt, lakk*, samuti sõnad nagu *pill, tall, tumm, tamm, kann, õnn, kass, püss* jne. ikka tuleb kirjutada kahe konsonandimärgiga lõpus.¹¹ Ühtlasi esitab ta siin rea näiteid selliste sõnade ja sõnavormide tarvitamise kohta, milledes tol ajal esines väga palju kõikuvusi. Nii peab ta soovitavaks sõnalõpulist konsonanti märkida kahe tähega sõnades *mull* 'minul', *sull, tall* 'temal', *sell* 'sellel', *küll, kauss, poiss, vett, kätt*, pidades vähem soovitavaks ühe konsonandiga vorme *mul, sul, tal, sel, kül, kaus, pois, vet* ja *kät*.¹² Sõna *on* puhul rõhutab ta, et seda sõna ei tule ära vahetada sõnaga *onn*, sõnade nagu *kas, kes, mis, kus* jt. ortograafiast ta aga ei kõnele, sest nende sõnade kirjutusviis oli juba välja kujunenud ja siin kõikuvusi enam ei esinenud.

Samuti kui Kurrik soovitab ka K. A. Hermann oma „Eesti keele grammatikas” (1884) märkida sõnalõpulist konsonanti sõnatüüpides nagu *lepp, kott, pakk* (lk. 52) või *kann, kell, narr, tamm, kass* (lk. 51) ja osastava vormides nagu *kätt, lütt* (sõnast *lusi*), *sütt, sutt* (lk. 50) alati kahe konsonandimärgiga. Mis puutub aga ase-sõnadesse *mul, sul, tal* (lk. 87), *sel, tol* (lk. 88) ja *kel, mil* (lk. 89), siis soovitab Hermann siin märkida neid alalütlevalisi vorme ühe *l*-iga, samuti kui ta seesütlevalisi vorme *mus, sus, tas* (lk. 56), *ses, tos* (lk. 88) märgib ühe *s*-iga.

Et ka J. Hurt oli nüüd hakanud sõnalõpulist ülipikka konsonanti märkima kahe tähega,¹³ siis olid õieti kõik nimekamad keelemehed sellise märkimisviisi poolt. Kui aga J. Kurrik 1886. aastal ka selle küsimuse „Üleüldiselt pruugitava kirjaviisi” fikseerimise ettepanekus üles tõstab, siis selgub üllatuslikult, et Kirjameeste Seltsis leidus küllaltki neid, kes pooldasid vana tarvitusviisi.

J. Kurrik oma ettepanekus vaatleb küsimust diferentseeritult, esitades selle järgmiselt: „Kas sõna lõpule ikka kaks umbhelilist tuleb kirjutada ühe heale tähendamiseks, või saab ühestki?”

a) Adessivi lõpul: *mull sull tall sell mill?*

b) Infinitivi lõpul: *kätt vett mett tõtt sütt?*

d) Nominativi lõpul: *kott kepp pakk tamm kann kull kass?*¹⁴

Kurriku ettepaneku puhul avaldatakse mitmesuguseid seisukohti. Nii võtab „Olevikus” sõna „üks Eesti kirjaviisi ühenduse sõber”,

¹¹ Vrd. J. Kurrik, Kirjutamise õpetus, Tartu 1882, lk. 12, 13.

¹² Sealsamas, lk. 15.

¹³ J. Hurda keeletarvitust 70-ndate aastate lõpul kajastab ta töö „Pildid isamaa sündinud asjust” (1879), milles ta tarvitab näiteks vorme nagu *linn, vall, jutt, küll, sell* 'sellel', *kell* 'kellel' jne., kuid osastavas siiski veel *met, tõt*.

¹⁴ „Postimees” 1886, nr. 9, „Postimehe” eralisa nr. 9 juurde.

kes esitab vähe põhjendatud lahenduse, soovitades tarvitada adessiivi ja partitiivi lõpul üht tähte (*mul, sul; kät, vet*), nominatiivis klusiilid ja *s* märkida ühe tähega (*kap, kas*), *l, m, n, r* aga kahe tähega (*kull, konn*).¹⁵

Eesti Kirjameeste Seltsi 25. märtsi koosolekul on ka see küsimus üksikasjalisema kaalumise all ja Selts on otsustanud — nagu nähtub Kurriku protokollist — pooldada sõnalõpu konsonandi märkimist mitte kahe, vaid ühe tähega nii adessiivis (*mul, sul*), partitiivis (endise nimetusega infinitiivis: *kät, vet*) kui ka nominatiivis (*lõp, kep* jne.). Seega täiesti ootuste vastaselt on koosolek asunud seisukohale, et kõikides nendes rühmades tuleb kirjutada sõnalõpuline konsonant ühe tähega, hoolimata selle kvantiteedist.

Pikemalt võetakse selle küsimuse kohta sõna ka ajakirjanduses. Nii kirjutab Hermann 1886. a. „Postimehe” 26. numbri juhtkirjas „Eesti kirjakeelest” selle kohta: „Teaduse põhjal edasi uurides peame ka tunnistama, et koguni võimatu on kirjutada: *kap, jut, suk, kul, kum, kan, kas, nar* jne. Niisugune kirjaviis on küll natuke lühem, aga temal ei ole mingit põhja. Enne kirjutati kiriku-keeles nõnda, ega meie nüüd enam vanadesse vigadesse tagasi ei või langeda. Vana kirjaviis on surnud ja jääb surnuks, temas ei ilmu peaaegu mitte ühte ainustki raamatut. Ka kõige vanameelsemad inimesed armastavad juba uut kirjaviisi lugeda. Uue kirjaviisi põhjusel tuleb aga järele andmata kirjutada: *kapp, jutt, sukk, kull, kumm, kann, kass, narr* ja nõnda kõik teised sõnad, kus ühesugune pikk kolmandavärteline häälik tüvis on. Seda viisi nõuab teadus. Teisiti ei ole õige.”¹⁶ Edasi selgitab Hermann praeguste vormide ajaloolist kujunemist ja kolmandavärtelise konsonandi tekkimist ning leiab, et kolmanda värtelise konsonante sellistel juhtudel saab ainult kahe tähega märkida. Ta olevat selle põhjenduse ajalehes toonud ainult sellepärast, et Eesti Kirjameeste Seltsis olevat häälteenamusega otsustatud ühe tähe kasuks, kuigi kõik kirjamehed ja ajalehtede toimetajad pooldavat sõnalõpu konsonandi märkimist kahe tähega. Hermann märgib, et tema jäävat endiselt kahe tähega märkimise juurde ega saavat aktsepteerida seda ebateaduslikku otsust. Seda seisukohta pooldavad ka „Olevik” ja „Virulane”.

Pikema kirjutisega „Mõtted üleüldise kirjaviisi kohta” esineb „Olevikus” ka mag. A. Nooli (M. J. Eisen), kes samuti on üllatatud Kirjameeste Seltsi otsusest. Ka tema leiab, et oli kujunenud juba ühtlane tarvitusviis, kuid nüüd olevat see heidetud „kiirkirja” põhimõttest lähtudes kõrvale, kuigi kõik teadlased (Krohn, Wiedemann, Veske, Hermann) peavad õigeks kolmanda värtelise hääliku kirjutamist sel puhul kahe tähega. Kui Hermann *mul, sul* kirjutamisest vaikides möödub, siis arvab Eisen, et järjekindluse pärast tuleks kirjutada ka *mull, sull, sell, mill*. Et siin tegemist on alalütleva käändega, see ei tarvitsevat olla takistuseks. Ta jõuab tulemusele, „et me u m b -

¹⁵ Vrd. „Olevik” 1886, nr. 12, lk. 1.

¹⁶ „Postimees” 1886, nr. 24, lk. 1, vrd. ka „Olevik” 1886, nr. 25, lk. 2.

häälikuid, kõige vähemalt ühesilbiliselt sõnades kahe kordselt peame sõnalõpul kirjutama".¹⁷

Sellest Kirjameeste Seltsi otsusest kuuldes on ka Veske vihane, pidades sellist tagasiminekut vanale päris pentsikuks ja küsides, kas nüüd siis üldse ei tahetavat enam kolmandat vädet kirjas märkida.¹⁸ Ta ütleb: „Kõige enam teaduse vastu on, et nad nüüd on hakanud *lin, kül, kul, vak, pois* (võrdle pais) kirjutama.”¹⁹

Samal ajal kerkivad ka kiriklikes ringkondades seoses vaimuliku kirjanduse väljaandmisega ortograafia küsimused päevakorraile. 1886. a. juunis tuleb kokku vastav komisjon, kuhu kuuluvad J. Hurt, C. Malm, R. Kallas jt., ja töötab Ahrensi kirjaviisi alusel välja vastavad ortograafilised reeglid, mis siiski mõnel määral erinevad Ahrensi grammatikas antud seisukohtadest. Erinev Ahrensis on ka pika konsonandi kirjutamise reegel, mis on esitatud järgmiselt: „Ühesilbilistes nominativustes kirjutatagu lõppkonsonandid, kus grammatika seadused nõuavad, ikka kahekordselt. Näitused: *kepp, kott, pakk, — tall, tamm, konn, narr*. Mõned üksikud väljaütlemise poolest nende sarnased sõnakased kirjutatagu vana tutvat viisi: *kas, kes, kus, ses, on*.”²⁰ Seega hakati ka kiriklikus kirjanduses tarvitama sama märkimisviisi, mis oli üldiselt levinud selle aja kirjanduses.

Et juhtivad keeleteadlased vastu olid kevadel Kirjameeste Seltsis vastuvõetud otsusele kirjutada sõnalõpuline konsonant ühe tähega, siis tuli seda küsimust Seltsis veel kaaluda. Järgmisel Seltsi koosolekul 1886. a. juunis otsustati ortograafiliste küsimuste lahendamiseks valida 21-liikmeline komisjon, kes teeks kirjaviisiküsimustes lõplikud otsused. See „kirjaviisi parandamise komisjon” tuli M. Veske juhtimisel 26. augustil kokku ja otsustas vastu võtta seisukoha, mille kohaselt sõnalõpuline konsonant nendel juhtudel tuleb kirjutada kahe tähega. „Postimees”, kirjeldades seda koosolekut, märgib selle otsuse vastuvõtmise kohta järgmist: „Seda otsust, mis viimasel koosolekul võetud, „kul, püs, pois, kap, kot, kuk, nar” kirjutada, nimetas Dr. Veske täitsa õigusega teaduse ja seaduse vastaseks, ja selle pärast võttis koosolek nõuaks edespidi jälle „küll, püss, poiss, kapp, kott, kukk, narr” kirjutada.”²¹ Sellega oli jällegi ametlik alus antud sõnalõpuliste pikkade konsonantide märkimisele kahe tähega. Et see seisukoht ka üldiselt juba rakendusel oli, ei tekitanud selle otsuse vastuvõtmine nüüd ka enam mingisuguseid avalikke vastuvaidlusi. Ühtlasi oli selle otsuse vastuvõtmisega ka viimane vana kirjaviisi joon meie ortograafiast välja tõrjutud, kuigi tunduvalt hiljem kui teised vana kirjaviisi erijooned.

¹⁷ „Olevik” 1886, nr. 21, vg. 1, 2.

¹⁸ M. Veske J. Kurrikule 3. VI 1886.

¹⁹ M. Veske J. Kunderile 23/16. VII 1886.

²⁰ J. Hurt, Püha kiri pannakse uue kirjutusviisi järele ümber. „Postimees” nr. 23, 5. VII 1886, lk. 2.

²¹ „Postimees” nr. 37, 6. IX 1886, lk. 1.

Kogu küsimus ei olnud aga eelmise otsusega siiski lõplikult lahendatud. Otsus fikseeris ikkagi sõnade nimetava lõpul oleva pika konsonandi märkimise küsimuse. Kuigi otsuses ei toodud otseselt näiteid osastava (näit. *vett*, *tõtt*) tarvitamise kohta, kujunes ka osastavas ilma vaidlusteta kahe tähega märkimine harilikuks. Hoopis kauemini püsisid aga kõikumised asesõnade alalütleva käände märkimisel. Veske ja Kurrik, kelledega liitus ka Hurt, pooldasid sõnakujusid *mull*, *sull*, *sell* 'selles', pidades sellist märkimisviisi hääldusele vastavamaks. Hermann aga väitis, et alalütleva käände lõpp on alati *-l* ja sellepärast tuleb kirjutada *mul*, *sul*, *sel* jt.²² Ühes hilisemas kirjas Hurdale rõhutab Hermann ühe *-l*-i kasuks veel sedagi asjaolu, et ühe *-l*-iga kirjutamine võimaldab sõnade tähendust eristada, näiteks juhtudel nagu *tal on tall*, *kel on kell*, *sel on sell* jne.²³ Pealegi ei ole Hermann arvates *-l* nendes sõnades pikk, vaid lühike, sest need sõnad esinevad lauses rõhutus asendis. Kui neid sõnu aga rõhutatakse, siis tarvitatakse pikemaid sõnakujusid *minul*, *sinul*, *selles* jne. Hermann mõjul pääseski võistlevaist vormidest lühem kirjakeelde. Seejuures on tähelepanev, et hilisemadki grammatikud on ühekordse *-l*-i kasuks esitanud samu põhjendusi, tõstes eriti esile *-l*-i lühidust lauserõhutus asendis ja võimalust eristada sõnu nagu *mul* ja *mull*. Kirjakeeles hakkas kirjutusviis *mull*, *sell*, *mill* taanduma juba möödunud sajandi 80-ndate aastate lõpul ja 90-ndates aastates; käesoleva sajandi algul esines ainult üksikuid keeletarvitajaid (näit. J. Hurt), kes kirjutasid veel *sell*, *mill* kahe *l*-iga. Kõikuv oli möödunud sajandil ka sõna *küll* õigekirjutus, kuid et *küll* ei ole alalütlev, pääses selle sõna puhul hääldamispärane kirjutusviis tarvitusele.

Sama põhjenduse, mis esitati asesõnade alalütleva ortograafia õigustamiseks, võib esitada ka selliste seesütlevaliste asesõnavormide nagu *mus* 'minus', *sus* 'sinus', *tas* 'temas', *ses* 'selles', *tos* 'tolles' õigekirjutuse selgituseks. Ka nende sõnade puhul võib öelda, et lauserõhutus asendis nende sõnade *-s* ei tarvitse olla ülipikk, et ühe *s*-iga märkimine võimaldab eristada sõnu nagu *tas* ja *tass*, *tos* ja *toss*, ja et seesütleva käände lõpp on alati *-s*. Tegelikult ei ole neid sõnu kunagi püütud kahe *s*-iga kirjutada ja juba vanast kirjaviiisist peale on need sõnad esinenud ühe *s*-iga.

Samuti kui eelmistes sõnades kirjutatakse ühekordne *-s* lõpul ka sõnades *kes*, *mis*, *kus*, milledes esinevat *s*-i kõik meie õigekeelsussõnaraamatud ja grammatikad peavad ülipikaks. Et sõnu nagu *kes* ja *mis* ka seesütleva käändega siduda ei saa, siis tuleb nende puhul põhjuseks, miks neid kunagi ei ole kirjutatud kahe *s*-iga, pidada ühelt poolt nende sõnade tarvitamist lauserõhutus asendis, kus sees teiste sõnadega *-s* ei ole ülipikk (näit. *miš_sà tēv?*), ja teiselt poolt nende sõnade vanakirjaviisilist kuju, mis üleminekul uuele

²² Vrd. „Postimees” nr. 25, 15. IX 1886, lk. 1.

²³ K. A. Hermann J. Hurdale 9. VI 1902.

kirjaviisile jäi muutmata, sest *s*-hääliku välde nendes sõnades ei olnud päris selge. Hiljem muidugi soodustas traditsioonipärase kirjpildi säilitamist ka võimalus kirjas eristada sõnu nagu *mis* ja *miss*, *kes* ja *kess*, *kus* ja *kuss*. Mis aga puutub sõnadesse *kas* ja *las* 'lase', siis nende puhul asub päris õigel seisukohal „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat”, milles märgitakse, et *s* nendes sõnades ei ole ülipikk. Tavaliselt esinevadki need sõnad kõnes tihedalt liitununa järgnevate sõnadega (näit. *kaš_sà teäv, laš_tà olla* jne.) ja *s*-i nendes sõnades pole põhjust ülipikaks pidada, kuigi seda sageli kooligrammatikates tehakse. Lõpuks tuleb märkida ka sõnu *on* ja *et*, mis samuti meie õigekeelsus-sõnaraamatus on märgitud ülipika konsonandiga sõnadena, kuid kirjutatakse ühekordse tähega. Ka nende sõnade ortograafia puhul tulevad arvesse eespool mainitud tegurid, nimelt sõnade hääldamine lauserõhutus asendis, vajadus eristada neid sõnadest *onn* ja *ett* (osast. sõnast *esi*) ja lõpuks vana kirjaviisi mõju.

Omaette rühma moodustavad nende sõnade hulgas *h*-lised hüüd-sõnad *noh*, *säh*, *ah*, *oh*, *neh*, *päh*, *puh*, *aitäh*, *tohoh*, samuti jaatus-sõna *jah*. Nendes sõnades on *h* ilmselt ülipikk ja meie ortograafia reeglite järgi tuleks neid kirjutada kahe *h*-ga. Näib, et nende hüüd-sõnade kirjutamine tänapäevalgi veel ühe *h*-ga on vanast kirja- viisist pärinev joon, mis on säilinud tänu sellele, et hüüdsõnade ortograafia oli kuni viimase ajani veel küllalt kõikum. Olgu selle kinnituseks märgitud, et alles 1935. a. fikseeriti seisukoht kirjutada hüüdsõnu eesti ortograafia üldiste reeglite kohaselt, näit. *sirr-sorr*, *sordi* jne. Erandiks on kuni tänini jäänud *h*-ga lõppevate hüüd-sõnade rühm.

Kuigi sõnalõpulisel ülipika konsonandi märkimine, nagu eespool selgunud, kujunes peajoontes välja juba möödunud sajandil, oli ka käesoleva sajandi algul erandlikult kirjutatavate sõnade arv tunduvalt suurem kui praegu. Nii näiteks märgitakse käesoleva sajandi esimesel veerandil ilmunud keelelistes harjutustikkudes, et lisaks sõnadele nagu *mul*, *sul*, *kes*, *mis*, *on* jne. kirjutatakse erandlikult ka tähtede nimed *em*, *en*, *är*, *jot*, *es* jt.²⁴ Tänapäeval kirjutame aga tähtede nimedid ortograafia üldiste reeglite kohaselt, näit. *ell*, *emm*, *jott*²⁵ jne. Samuti ei olnud käesoleva sajandi kolmandal aastakümnelgi veel lõplikult fikseerunud sõnalõpu võõrhäälikute kirjutamine. Nii esitati näiteks „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu” I ja II köiteski (1925, 1930) veel sõnakujud *duš*, *guljaš*, *panaš* ja alles „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus” (1933) anti sõnakuju *dušš*.

Kuid isegi tänapäeva kirjakeeles on sõnu, mille ortograafia on tekitanud kahtlusi. Nii on sellisteks sõnadeks teatavaid tiitleid märkivad sõnad *don*, *pan*, *von*, milledes *n* hääldatakse tavaliselt kolmandavältelisena, kuid kirjutatakse traditsioonipärasel kujul ühe

²⁴ Vrd. A. Jung, Emakeele õpetus ja kirjalikud harjutused, Tartu 1907, lk. 9; E. Peterson, Algharjutused, seitsmes trükk, Tallinn 1919, lk. 5.

²⁵ Vrd. Väike õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn 1953.

n-iga. Pealegi kõneldakse rahvakeeles mitte *parunitest* ja *vonidest*, vaid *vonnidest*. Samuti on tõstetud üles küsimus, kuidas me peak-
sime kirjutama sellise tuntud jõe nagu *Doni* nime. Kui me kirju-
tame tuntumaid vene kohanimesisid nagu *Krimm*, *Neeva* jt. häälda-
mispäraselt, kas ei tuleks seda siis teha ka sellise nimega nagu *Don*.
Üldiselt aga selliseid küsitavusi tänapäeva ortograafias esineb vähe
ja neid esineb kas võõra päritoluga oskussõnades (näit. muusikas
sol, *soli*, kuid *moll*, *moll*) või kohanimedes.

Nagu kõigest eelmisest selgub, on sõnalõpulise ülipika konso-
nandi märkimine olnud kirjakeele arenemise eri perioodidel erinev.
Kirjakeele algusperioodil XVI ja XVII sajandil oli märkimine väga
ebauhtlane ja kõikuv. Alates Forseliusest, kes rajas nn. vana kirja-
viisi, kujunes märkimisviisi ühtlaseks. Vana kirjaviisi reeglite koha-
selt märgiti XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel ülipikk
sõnalõpuline konsonant ühe tähega. Selle võõrapärase märkimis-
viisi võtsid üle ka esimesed uue kirjaviisi tarvitajad E. Ahrens ja
Fr. R. Kreutzwald. Selle märkimisviisi puudulikkusele juhtis tähele-
panu juba Wiedemann, kuid võitlust selle vastu alustas õieti
M. Veske möödunud sajandi 70-ndatel aastatel, mil uus kirjaviis
oli juba üldiselt kehtivusele pääsenud. Lõplik otsus hakata sõna-
lõpulist ülipikka konsonanti kahe tähega märkima tehti aga alles
1886. aastal. Hoolimata sellest otsusest on mitmesugustel põhjustel
osa sõnu (näit. teatavad asesõnad ja hүүdsõnad) jäänud väljapoole
selle ortograafilise reegli piire ja neid kirjutatakse tänapäevani veel
erandlikult ühekindse lõpukonsonandiga.

К ВОПРОСУ О НАПИСАНИИ ДОЛГОГО КОНЕЧНОГО СОГЛАСНОГО В ЭСТОНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Доц., докт. филол. наук А. Каск

Кафедра эстонского языка

Резюме

В современном эстонском литературном языке долгий конечный согласный после краткого гласного пишется через две буквы, напр. *sepp* (кузнец), *tamm* (дуб), *kass* (кошка), но в некоторых словах, главным образом в местоимениях и междометиях, долгий конечный согласный, в виде исключения, обозначается одной буквой, напр. *mul* (у меня), *kes* (кто), *noh* (ну). В статье рассматривается, чем обусловлено и как образовалось такое правописание.

В XVI и XVII вв. отсутствовали еще единые правила орфографии, и конечные согласные писались по-разному. В XVIII в. установилось т. н. старое правописание, по которому долгий конечный гласный обозначался всегда одной буквой, напр. *sep*, *tam*, *kas*, *wet* (воды), *kät* (руки), *mul*, *kes* и др. В третьей четверти XIX в. старая орфография должна была уступить место новому правописанию, однако конечные согласные продолжали обозначаться по-старому, т. е. одной буквой. В 70-х и 80-х годах прошлого столетия вопрос о написании конечного долгого согласного неоднократно обсуждался на собраниях Эстонского общества литераторов и в газетах. М. Веске и др. показали, что написание долгого согласного одной буквой противоречит правилам новой орфографии. После многих прений в 1886 г. было, наконец, установлено, что долгий конечный согласный в номинативе (*kott* 'мешок', *õnn* 'счастье') и в партитиве (*vett* 'воды') обозначается двумя буквами. Но этим вопрос не был исчерпан. В аллативе одни языковеды (напр. М. Веске) писали по правилам новой орфографии *mull* (у меня), *sull* (у тебя), другие же (напр. К. А. Херманн), исходя из того, что *-l* является здесь окончанием аллатива, писали *mul*, *sul*. Лишь в начале XX века было установлено, что в этом случае местоимения пишутся через один *-l*.

В современном эстонском литературном языке долгий конечный согласный обозначается, в виде исключения, одной буквой в следующих группах слов: 1. в аллативе местоимений, в целях

различия местоимений и существительных, напр. *mul* (у меня) и *mull* (пузырёк), *tal* (у него) и *tall* (ягнёнок), а также потому, что *-l* является окончанием аллатива; 2. в инессиве по тем же причинам (*tas* 'в нём' и *tass* 'чашка', *-s-* окончание инессива); 3. в словах *kes* (кто), *mis* (что), *kus* (где), *on* (есть), *et* (что — союз) потому, что эти слова в предложениях часто произносятся с кратким согласным и что это написание дает возможность различать слова, напр. *on* (есть) и *onn* (избушка, лачуга); 4. в междометиях на *-h*, напр. *noh* (ну), *säh* (бери), *oh* (о), *ah* (ах) и др., где прочная орфография установилась сравнительно недавно. При этом нельзя отрицать, что во всех случаях написание долгого конечного согласного одной буквой является в известной мере и пережитком старой орфографии. С другой стороны, в современном эстонском литературном языке встречаются и такие слова иностранного происхождения, написание которых не соответствует правилам эстонской орфографии, напр. *don* (дон), *pan* (пан), *sol* (нота соль) и др. Обыкновенно же иностранные слова в эстонском языке пишутся по общим правилам, напр. *moll* (моль — муз. терм.) и др.